

Шинкарство у Гетьманщині XVIII століття: уплив на поведінкові стратегії українського соціуму

О.А. Бороденко

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка,
elena_bs@ukr.net

Ключові слова:

асоціальна поведінка, компути, корчемні, пияцтво, Румянцевський опис, шинкарство.

На прикладі сільського та міського соціуму Гетьманщини XVIII ст. в статті зроблено спробу дослідити дуалістичне ставлення українства до корчемних хат, передусім, їхню розважально-відпочинкову функцію та асоціальні впливи на поведінкові стратегії людності: поширеність кулачних боїв, нецензурної лексики, азартних ігор, пияцтва; продемонструвати чисельність шинкових дворів; пояснити особливості ґуральницького промислу; розкрити окремі умови законодавчого регулювання шинкарства; приділити увагу проблемі неконтрольованого вживання спиртних напоїв населенням.

Tavern-keeping in the Hetmanate period of the XVIII century: the influence on behavioral strategy of ukrainian society

O. Borodenko

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

Key words:

asocial behavior, komputs, taverns, heavy drinking, Rumiantsev census, tavern-keeping.

The article deals with the significance of taverns among people living in rural and urban society in the Hetmanate period of the XVIII century. The author tries to investigate the ambiguous attitude of the Ukrainians to taverns, and first of all their entertainment functions and asocial influence on behavioral strategies of humanity: increasing of fist fights, obscene language, gambling and heavy drinking; demonstrate the multiplicity of taverns; reveal some rules and regulations used to control taverns; explain the specific features of distillery and focus special attention on uncontrollable consumption of alcoholic drinks.

Християнські норми здавна повчали людей дотримуватися праведної поведінки, тобто наслідувати Божим заповідям: «не вкради», «не вбивай», «не чини перелюбу» тощо. Соціальний статус, матеріальний стан та соціокультурні особливості суспільства Гетьманщини XVIII ст. впливали на поведінкові стратегії людності загалом і жінок зокрема, породжували їхні асоціальні прояви, а осередками такої девіантності, передусім, були шинкові хати. Відтак, у дослідженні звернімо увагу на маловивчену в українській історіографії проблематику шинкарства, яка передбачає власну авторську інтерпретацію маловідомих, навіть маргінальних аспектів, які зрідка потрапляли у коло спеціальних наукових дискурсів.

На жаль джерельна база ранньомодерної епохи обмежена у фіксуванні позитивних впливів шинкарства на життя простолюду, адже приємні хвилини були швидкоплинними і не потребували

фіксації їхніх подробиць у писемних документах. Таку інформацію ми можемо віднайти, переважно, в усних джерелах, художньо-літературних пам'ятках та матеріалах особового походження. У противагу, негативні наслідки цього промислу репрезентують документи різного характеру походження. Специфіка дослідження вмотивувала авторку використати достатньо розлогу джерельну базу: матеріали Компуту Миргородського полку 1723 р., ревізії 1726 р., Генерального (Румянцевського) опису Лівобережної України 1765-1769 рр. осібних сіл Полтавського полку та полкового міста, законодавчих актів, судово-слідчої та ділової документації, українського фольклору, художньої та мемуарної літератури тощо.

На прикладі сільського та міського соціуму Гетьманщини XVIII ст. спробуємо з'ясувати чисельність корчемних дворів; пояснити особливості ґуральницького виробництва; розкрити деякі

умови законодавчого регулювання шинкарства; показати позитивні та негативні впливи винокуріння на поведінкові стратегії передусім жіноцтва та людності загалом, тобто продемонструвати розважально-відпочинкову функцію шинків та асоціальні прояви у них, які пов'язані з безчинствами, бійками, нецензурною лексикою, ігromанією, пияцтвом, злочинністю тощо. Окремо приділимо увагу проблемі ненормованого споживання алкогольних напоїв представниками різних прошарків населення та спробам боротьби з пиятикою. Щоправда, думаємо, що потрібно з обережністю ставитися до інтерпретацій понять «асоціальності» та «девіантності», адже те що аморальне для нас, інколи, було повсякденною практикою для людей ранньомодерної епохи. Лише шляхом дослідницьких доведень ми можемо показати стурбованість суспільства зростанням нестандартних поведінкових проявів людності.

Корчма або шинок (від нім. *Schenke*) – в Україні будівля або заїзд, де продавалися спиртні напої. Завідувачами таких закладів були корчмарі (шинкарі), робота яких уважалася непристойною для «добрих людей» [1, с. 302]. Загалом ставлення українського простолюдю до шинкових хат було неоднозначним і дуалістичним. Вони були своєрідними розважальними центрами певних територіальних громад і несли необхідну «порцію» позитиву, адже, окрім народних святкувань, вечорниць, «маскерадів» [2, с. 684], родинних зустрічей, візитів до церков та ярмарок – інших утішливих заходів майже не було. Проте, у них було й зовсім відмінне «обличчя», наповнене девіантністю їхніх відвідувачів, представників як жіночої так і чоловічої статей.

За свідченнями очевидців тих часів, до шинків приходили цілими родинами. Ще у XVII ст. французький інженер та воєнний картограф Гійом де Левассер Боплан у своєму «Описі України» зазначав певні деталі вільного проведення часу українцями: «Існує звичай у селах цього краю, що в неділю та свята селяни разом із жінками та дітьми збираються по обіді до корчми; там вони проводять решту дня за частуванням» [3, с. 74]. Подібно поет-монах кінця XVII – початку XVIII ст. Климентій Зіновій у своїх віршах схвально ставився до винокурного промислу за те, що він «для веселости лю(д)зскои: а не для причини зло(и) або те(ж) нелю(д)скои» [4, с. 145]. За його спостереженнями алкоголь сприяв народним веселощам, тобто приносив людям переважно позитивні емоції.

Цьому сприяло й те, що корчми існували в містах і багатьох селах. Зокрема, аналізуючи

матеріали «Компута всего полку Миргородського старшины, значкового товариства старшины сотенной атамани и рядовых козаков зревдованных року 1723», дізнаємося про те, що в дворах сотенної старшини у місті Миргороді та поза його межами знаходилося 17 шинкових дворів, а також 22 – в окремих сотнях: у Власовській – 1, Городиській – 2, Кременчуцькій – 2, Сорочинській – 10, Хорольській – 5, Шишацькій – 2. В інших – корчемних хат не виявлено. Загалом у Миргородському полку зареєстровано 39 шинкових дворів [5, с. 314-331].

У матеріалах Румянцевського опису окремих сіл Полтавського полку, відзначено поодинокі корчемні двори в селах Стасовцях, Трибах та Жуках. Щоправда, за однією з попередніх ревізій 1726 р., в останньому населеному пункті було зафіксовано два панських шинка, а також «шенки державческие» [6, с. 117, 126]. У переписних джерелах вони позначалися, як «шинкові бездворі хати». Отже, як бачимо, впродовж XVIII ст. кількість «вільних» будинків у населених пунктах змінювалася. Важливу роль, очевидно, відігравало місце розташування закладів для розваг. Відомо, що здавна багато з них будувалися на шляхах сполучення. Подібно й трибовський шинок знаходився по дорозі в Полтаву на території маєтку генерального обозного Семена Васильовича Кочубея [7, арк. 33].

Дещо більш докладну інформацію про корчми можна дізнатися, для прикладу, із вищеназваних переписних книг села Диканьки 1765-1769 рр. Порізно, у володіннях статного радника Павла Васильовича Кочубея було двоє шинків, які знаходилися на двох вулицях. Перший – на Личковій, мабуть, прозваний так через господаря шинка Микити Лічка. Інший такий осередок був на вулиці Белаусовій, у якому Петро Победренко продавав «чарками квас та вино господнє» [8, арк. 119-120]. У козацькій частині села, імовірно, були ще хати-розваг, принаймні одна. Про таку дізнаємося зі «сказки» вдови-козачки Параскевії Декренової, яка вказала на додатковий заробіток промислом – «шинкуваннем горячим виномъ» [9, арк. 203].

Супротивно сільській місцевості полкові міста Гетьманщини позначалися значно більшою чисельністю корчемних хат. Зокрема, розвиненим шинкарством у місцевій торговельно-промисловій інфраструктурі 1767 р. виокремився Переяслав: 29 шинкових комор, які переважно розташовувалися на базарі, та 35 будинків, у яких, очевидно, мав місце цей промисел [10, с. 15]. Інформативно репрезентовано розвиток ґуральництва укладачами Румянцевської ревізії

полкового міста Полтави. Відтак, у ньому 1765-1766 рр. був зареєстрований будинок полтавської соборної церкви Успіння Пресвятої Богородиці, де шинкував Григорій. На вулиці Воскресенській у дворі відставного товариша Ігната Давидовича також був власницький шинок, у якому він перепродував вино, пиво і мед. Подібно на вулиці «Филиповской» у домогосподарстві кавалера, графа Олексія Григоровича Розумовського з чотирнадцяти хат на подвір'ї у двох діяли корчемні будинки, які орендувалися полтавським купцем Мироном Широкиим щорічно за 12 руб. [11, с. 67, 141, 279].

Осібний промисел мав лавник Полтавського магістрату Григорій Новомлинський, який продав куфами¹ та відрами² вино, яке він скуповував на різних ярмарках і торгах. Схожим перепродажем продуктів винокуріння займалися купці Василь Лукашенко, Павло Гордієнко, Іван Сузенко, Ємельян та Матвій Киценки, які до того ж реалізовували товар дрібним торгом – чарками, що, мабуть, приваблювало у їхні двори любителів підняття настрою [11, с. 56, 75, 86, 88, 94, 96]. Подібною спекуляцією уславився двір її Імператорської Величності півного Гаврила Романова, який збував виноградне та гаряче вино, пиво і мед відрами, квартами³ і чарками. Щоправда, вино він скуповував у Лівобережній Україні на ярмарках куфами, пиво – у броварнях готове, а мед виробляв у домогосподарстві з купованого меду і хмелю [11, с. 133-135]. Інші купці Петро Бобров та Осип Павленко разом із бакалією з Криму возили виноградне вино та переважно торгували оптом [11, с. 73, 83].

Кожний більш-менш заможній господар прагнув побудувати на своїй землі винокурню і, звичайно, був зацікавлений у збуті своєї продукції на ярмарках або в корчмах. Такого власника називали ґуральник або робітник на винокурні [13, с. 340]. Загалом у Полтаві та в найближчих селах, за фіскальним реєстром, указано чотири винокурні та винокурний завод, які виробляли спирт, горілку з цукрових та крохмальних речовин. Останнє горілчане виробництво – так названий завод, утримували Іван, Осип і Федір Буцкі в урочищі Ровнях [14, с. 195; 11, с. 60-61]. Ще в трьох домогосподарствах зафіксовано «ленбики для передвоеня вина в водку», скоріше за все, це були своєрідні прилади, що виробляли спирт [11, с. 307, 403, 425]. Окремо у фіскальному джерелі

названі дві винниці, які за визначенням Б. Грінченка також можна вважати винокурнями [11, с. 499-500; 13, с. 173].

Не можливо не зауважити про записані укладачами полтавських реєстрів пивоварні і солодовні. Зокрема, пивоварень або броварень у полковому місті було три, у п'яти дворах були наявні солодовні, які, як відомо, виробляли солод, тобто продукцію штучного пророщування зерен хлібних злаків, що містила активні ферменти і використовувалася при виготовленні пива, спирту, дріжджів, квасу тощо [15, с. 445; 11, с. 63, 100, 185, 420, 421, 424, 481]. Загалом, усе вказує на очевидну поширеність винокурного промислу та популярність корчемних хат у сільських і передусім міських громадах, адже, як в народі говорили, «до неба високо, до царя далеко, а до шинку близько» [16, с. 499]. Припустимо, що полкове місто разом із найближчими селами становили своєрідний центр винокурного промислу Полтавського полку.

Правом займатися ґуральництвом довгий час користувалися шляхетство, козацтво, а також біле і чорне духовенство. Іноді, як-от у 1735 р., ієромонахи вимагали від намісників монастирів постачати у ці духовні установи свіже пиво і мед [17, арк. 6]. Утім, указом 1757 р. та універсалом К. Розумовського 1761 р. було заборонено курити вино «всѣмъ посполитаго званія людемъ, какъ-то: мѣщанамъ, посадскимъ, раскольникамъ, мужикамъ, а особливо попомъ и всѣмъ прочимъ такимъ разночинцамъ, отъ которыхъ никакой службы не предвидется» [18, с. 36-38]. Ці заходи призводили до винищення попівських шинків і ґуралень, оскільки за уставом про винокуріння від 24 серпня 1765 р. незаконослужняних священно і церковнослужителів позбавляли сану та не дозволяли проводити треби [19, с. 302]. Щоправда це право, хоча і з обмеженнями, збереглося за монастирями. Чинниками, що спонукали до впровадження таких дій, були шкідливі впливи ґуральництва на розвиток інших народних промислів, ремесел і народну мораль [18, с. 36-38].

Адже шинкове неспокійне життя здавна непокоїло управлінські органи різних держав, залежними від яких були українські землі. Саме у таких «вільних» будинках поєднувалися пияцтво, проституція, лайки, злочинство, азартні ігри, закладання речей, суперечки та бійки, які доволі часто переростали в справжні кулачні бої. Ще у III Литовському Статуті 1588 р. зазначалося, що «в такихъ коръчмахъ покутныхъ уставичне збойства, злодейства, розъбой и инъшие многие збытки деются» та процвітав продаж пивом, медом та горілкою (Р. 14, Арт. 33) [20].

1 Куфа = 40 «государевих» відер [12, с. 158].

2 Відро = 20кварт = 24840 г води; відро російське, «государеве» = 12420 г, відро київське = 10 кварт = 8570 г води, полтавське відро вдвічі менше за російське [12, с. 63, 158].

3 Кварта = 1242 г, кварта київська = 857 г води [12, с. 63, 158].

Народні гуляння з уживанням продуктів винокуріння, напевно, частократно практикувалися після закінчення церковної служби. Недаремно в народі говорилося: *«Рушаймо до шинку, коли в церкві тісно»* [16, с. 502]. Так, у 1743 р. Сенат за вказівками Синоду забороняє під час літургії та хресних ходів продавати горілку, також проводити кулачні бої, які, очевидно, мали місце по закінченню церковних таїнств і могли викликати різні безчинства [21, с. 99-100]. Отак, народне прислів'я вказувало: *«Де п'ють, там і б'ють»* [16, с. 499]. Водночас Сенат виправдовує такі народні забави, оскільки вони необхідні *«для народного полированія, а не для якого безобразія»*. Народні ігри та потіхи нерідко переходили в буйства й різного роду бешкетування, які вже не могли служити на користь *«полированія»*, а Сенатський указ 5 серпня 1769 р. наголошував на тому, що п'яні люди влаштовували сварки і при цьому навіть били у дзвони [21, с. 99-100]. Не дивно, що такі безчинства, мабуть, супроводжувалися нецензурними виразами.

Тому, окремі укази від 25 січня 1744 р., 29 листопада 1753 р. та 26 липня 1763 р. були скоординовані проти поширення, передусім у діловій документації, *«бранных, поносных (безчестных и укорительных) слов»*, а отже спрямовані на викоренення їхнього вжитку серед людей [22, с. 21; 23, с. 934; 24, с. 320]. Свідченням цьому є особні судові справи, у контексті обвинувачень яких фігурувало *«произнесение бранных слов»* [25]. Це вказувало на те, що суспільство було стурбоване зростанням безкультур'я не тільки з-поміж тих, хто не був учений грамоті, а й освічених людей.

Такі «добрі наміри» Сенату були спрямовані також проти поширення різних азартних ігор на гроші, будь-які речі чи пожитки, насамперед карт, більярду і гри в банк. Це задекларовано низкою указів: від 17 грудня 1717 р., 23 січня 1733 р., 11 березня 1747 р., 21 липня 1763 р., 14 жовтня 1764 р., 30 січня 1766 р., 10 березня 1766 р., 16 жовтня 1786 р. [26, с. 525; 27, с. 20; 28, с. 21, 670; 23, с. 934; 24, с. 310, 320, 935; 29, с. 551, 606; 2, с. 684]. *«Карты и пития не доводят до пуття»*, – застерігала народна думка [16, с. 497]. Прикладом зростання грального запалу був випадок, коли в 1753 р. мешканець м. Ямпіль Ніжинського полку Наум Кісіль звернувся до суду з вимогою повернути йому гроші, програні його сином Василем в більярдній грі в кофейні грека Юрія Гажія в Глухові [30, арк. 1]. А інший чернігівський городничий Микола Костянтинович обміняв у бунчукового товариша Михайла Борковського більярд на сіно,

що врешті призвело до розгляду їхньої суперечки в судовому порядку [31, арк. 2-3]. Зрозуміло, що такі коштовні по тим часам ігри могли дозволити собі мати тільки найзаможніші або ті, хто в місцях скупчення людей, використовуючи їх, хотів заробити, а це насамперед шинкарі.

Виходячи з видимих грубих народних устоїв, які мали місце у «вільних» будинках, спеціальним указом від 31 грудня 1737 р. передбачався контроль *«о бытии корчемных дел в ведомстве Полицеймейстерской Канцелярии»* [32, арк. 380-382]. Щоправда, поліцейські органи в Гетьманщині були скоріше виключенням. У полковому місті Полтава поліція, мабуть, була відсутня, а про наявність осередків цих правоохоронних органів в українських селах годі й говорити. Очевидно, що не було великої потреби у них, адже норми поведінки в домодерному суспільстві регулювалися традицією [11, с. 17]. Утім, можна припустити, що своєрідну правозахисну функцію в населених пунктах могла виконувати козака міліція (компанійці, сердюки), яку граф П. Румянцев прагнув перетворити на регулярне військо [33, с. 427].

Особливо криміногенні ситуації складалися переважно у містах. Підтвердженням цьому є донесення жителів Глухова від 7 липня 1738 р., в якому наголошувалося на необхідності об'єднання солдатів із метою патрулювання міста через нічні збіговиська в приватних шинках [34, арк. 1]. Подібно й в Москві згідно з указом від 13 травня 1775 р. створювалася *«воинская команда»*, спеціальна рота з 80 рядових солдат, для врегулювання корчемних справ і наглядом за правопорядком у них, тобто для *«искоренения корчемства»* [35, с. 137]. Напевно, такі дії були наслідком попереднього указу Сенату від 17 квітня 1775 р., який закликав проводити слідчі дії *«по корчемным делам»*, оскільки в цих розважальних будинках відбувалися бійки і навіть убивства [35, с. 127].

Прикметно, що були спроби й державного регулювання шинкарства. Свідченням цього був Сенатський указ *«О времени для продажи вина в питейных домах»* від 12 січня 1765 р. Ним було враховано літні польові роботи та змінено час продажу спиртних напоїв з 9 ранку й до полудня 7 годин. У літній час передбачалося проводити продаж вина зранку і до вечора *«от выстрела до выстрела жь пушечного»*, імовірно, майже цілі сутки. Узимку *«кабаки»* повинні починати працювати в 7 годин по полуночі, а зачинятися в 6 годин пополудню [29, с. 5]. Певно, що такий графік роботи шинків створював додаткові умови для зростання девіантної поведінки їхніх відвідувачів, передусім жінок, які, іноді, на рівні

з чоловіками вдавалися до активного вживання алкоголю.

Зокрема, в одній з українських пісень, записаних П. Чубинським, оспівувалася жінка, яка *«пішла до шинкарки: водки напилася»* [36, с. 677]. Доволі типову історію самотньої жінки-п'яниці наводить О. Левицький. Вдовиця Вовчиха після смерті чоловіка досить швидко опустилася як морально так й матеріально. Її будинок перетворився на покривлену халупу, яку сусіди нарекли *«хаткою на курячий ніжці»*, а *«всі достатки пішли за вітром»*. Сама вдовиця все частіше прикладалася до чарки та, мабуть, перетворилася на хвору алкоголізмом жінку [37, с. 11-12]. Такі випадки частократного надуживання спиртного особливо з-поміж самотніх, обездолених жінок, очевидно, були непоодинокими. Зрозуміло, що пияцтвом вони прагнули загасити біль жіночої самотності, а односельчани, відстоюючи честь сім'ї, роду, найбільше засуджували недбайливість, пияцтво, гультьайство та неповагу до своїх рідних [38, с. 38].

Названі людські вади були одними з чинників, які фігурували в судових справах про сімейні суперечки, для прикладу, на розлучення. Таким було прохання підданого переяславського полковника Івана Подвального про розірвання шлюбу зі своєю дружиною Мариною, яка обвинувачувалася у позашлюбному співжитті, пияцтві та втечах від нього [39]. Або ж як в іншій ситуації Ірина Медведовна з с. Деньги скаржилася на свого другого чоловіка Кіндрата Дротенка за садизм. За її показами він *«сподобляв себе скоту, п'янствовав і вимагав плотского соукупления ежедневно и ночью тиранними методами, побоями, мучительствами»* [40, арк. 1-3]. Тяжкий злочин було скоєно, десь близько 1758 р., козаком Переяславського полку Іваном Махном: убито, унаслідок удару чоботом нижче лівого вуха, дружину Ірину, яка образила його, перебуваючи в стані, напевно, сильного сп'яніння [41, арк. 6]. Отже, пиятика доволі часто була каталізатором сімейних конфліктів та злочинності, позаяк одна девіація породжувала іншу, адже *«горілка багато шкоди робить: вона і розум затьмівляє і на зло штовхає»* [16, с. 497]. Ще в давні часи київський князь Володимир Мономах (1113-1125 рр.) застерігав: *«Лжі остерігайтеся, і п'янства, і блуду, бо в них гине душа і тіло»* [42].

Пияцтво бентежило урядовців, особливо, коли зловживали духовні та військові особи. Нарізно, представники білого та чорного духовенства, бувало, порушували обітниць християнської моралі. На це прямо вказують численні судові справи.

Так, в 1766 р. жителі села Чопилок були вражені зловживанням спиртними напоями у дні посту парафіяльного священика [43, арк. 2]. Про таких говорили: *«Піп про піст говоре, сам собі свиню коле»*, *«У попа піст, а в зубах курячий хвіст»* [16, с. 224].

В особній судовій справі сотенного яблонівського правління обвинувачувався священик Григорій Андреев, який напідпитку проводив церковну службу, а після її закінчення з непристойними намірами спрямувався до будинку вдови Самойленкової. Із сином своїм Мусієм і паламарем Ковтуненком *«напавъ зшумомъ, ипроизнося непристойніе ясобласнительные речя виломивъ приизбе въ сенехъ двери ивхватая ее самойленкову (вдову Ксенію) загруді таскав по избе исеняхъ биль въ рожу иподругимъ месьтамъ, имежду темъ окровиль ее, порваль кожухъ инаметку, аособо дочъ сежъ девку агафію изувечиль, напоследокъ же вола унее самойленковой стойного семи рублей безвинно»* викрав [44, арк. 1]. Неспроста народне прислів'я вказувало на таких представників білого духовенства: *«Піп людей карає, а сам лихо робить»* або ж *«У церкві піп прикидається людям братом, а поза церквою людям катом»* [16, с. 223].

Виявляється, що «заплямованими» були й представники чорного духовенства. Зокрема, в 1757 р. окремі черниці Золотоніського дівочого монастиря обвинувачувалися у позашлюбному співжитті і пияцтві. Анастасія, одна з них, без дозволу старших відлучалася щоденно з монастиря до містечка без *«готовыхъ денегъ»*, брала в борг спиртні напої у шинкаря Андрія Чотки. Так само й інша обвинувачена монахиня Надія ходила у населений пункт на базар і полюбляла заходити до корчми, в якій горілку попивала. Цікаво, що у процесі розгляду справи з'ясувалося, що їхня ігуменя Тавіра, яка скаржилася на них, також небезгрішна, позаяк *«в ночь гуляетъ и п'янствуетъ смертно»* [45, арк. 13 зв.]. Інша ж духовна особа – монах Золотоніського Красногірського монастиря Вільямін, отримав у 1780 р. епітимне покарання за пияцтво і втечу з монастиря [46]. На межі позбавлення чернечого сану за *«праздность, п'янство, блудодеяния»* опинилася монахиня Коробовського дівочого монастиря Тетяна Осиповна [47].

Не дивно, що навіть колодники, яких засилали до духовних закладів із метою перевиховання та відбування покарання за скоєні злочини, бувало, вдавалися до пияцтва та гультьайства. Таким був засланий на двадцятирічне церковне покаєння до Красногірського Золотоніського монастиря за

згвалтування доньки Феодосії відставний капрал молдавського гусарського полку Михайло Бобровський, який уже через чотири роки звернувся з клопотанням про помилування. Проте, ігумен Іосил рапортом від 25 липня 1778 р. повідомляв, що гусар, порушуючи епітимію, багаторазово прикладався до чарки у монастирі та таємно вночі відходив у найближчі села пиячити, повертаючись «с боевыми знаками» [48, арк. 1-2, 54-55].

Саме в монастирях очевидно й лікували від алкогольної залежності. Так, 1769 р. у такий «лікувальний заклад», за сприяння статного радника Григорія Теплового, був направлений придворний служитель [49]. У іншому випадку, з метою позбавлення цієї пагубної звички в 1777 р. було відіслано до Мотронинського монастиря ієродиякона Прова [50]. Щоправда, як ми бачимо, чернечі заклади не завжди справлялися зі своєю лікувально-виховною місією. Назагал, не дивлячись на спроби законодавчим та народно моральним шляхами унормувати споживання продуктів винокуріння, поширеність спиртних напоїв та вільний, неконтрольований продаж призводив до випадків частократного їхнього надуживання людьми, що врешті мало негативні наслідки.

Так, український дослідник Ю. Волошин відзначає поширеність шинкарства серед населення старообрядницьких слобод, в яких не практикувалася повна заборона на алкоголь, а лише дотримувалася досить сувора обмеженість його споживання [51, с. 274]. У порівнянні з ними в українських селах не було чітко визначених норм до розпиття спиртних напоїв, що, у свою чергу, сприяло розбещеності сільських мешканців. Саме про безмірне пияцтво зазначав Президент II Малоросійської колегії П. Румянцев, вважаючи, що через це простий народ утрачав не тільки працелюбність, але «часто и жизни безвременно лишается, умалчивая, что множество пьяных во сне и въ бешенстве по дорогамъ, въ городах и по селениямъ, къ омерзению всегда видеть случается» [52, с. 142-143]. Подібний стан речей представив прусський дипломат, автор записок про Росію першої половини XVIII ст. І. Фоккеродт: «Не проходитъ ни одного праздника, чтобы во всехъ большихъ городахъ не отвозили въ полицію множество простолюдиновъ, либо опившихся, либо лежавшихъ замертво пьяными на улицахъ и замерзшихъ» [53, с. 68].

Прикметно, що велике значення мала міра та частота вживання людьми продуктів винокуріння. Правдоподібно, що в Гетьманщині вноرمувати розпивання алкогольних напоїв прагнули ще «Статтями объезжимъ головамъ» (19 березня 1689 р.): «чтобъ пили умѣренно и честно въ веселье и въ отраду своихъ дорожныхъ пріятныхъ нуждъ, а не на пагубу своей души» [21, с. 99]. На українських землях, у супереч загальноприйнятим народним звичаям, очевидно, вважали неправомірною поведінку скоріше неконтрольованого, перебільшеного споживання продуктів винокуріння. Адже народна мораль повчала: «Не то н'яниця, що н'є, а то, що впивається» або ж «Пий, та ума не пропий» [16, с. 507, 511]. За висловленням В. Маслійчука, на кінець XVIII ст. дев'яцією радше було утримання від уживання алкоголю, так як до спиртного українці привчалися змалку, адже «горілка» (водка) у малороссовъ въ большомъ употребленіи: ее пьют не только мужчины, но и женщины, и даже дети» [54, с. 199-201; 55, с. 109].

Виходячи з таких питтєвих традицій та породжених ними проявів аморальності, низка указів, зокрема від 11 березня та 9 липня 1742 р., 23 травня 1763 р., була спрямована на певні обмеження винокуріння та продуктів його споживання, передусім, проти поширення серед військових вина, горілки і тютюну [56, с. 586, 627; 24, с. 259].

Підсумовуючи, не можна категорично негативно висловлюватися про шинкові будинки, оскільки вони несли необхідне спілкування між людьми, а також були місцями народних гулянь та святкування. Проте, із іншого боку їх можна вважати осередками кулачних боїв, пияцтва, ігроманії, різної злочинності та жіночої розпусти, яка є предметом окремих наших досліджень. Вони знаходилися у багатьох населених пунктах, у більшості – містах, а їхня кількість упродовж років могла змінюватися. Право займатися шинкарством мали привілейовані стани суспільства. Окремі Сенатські укази прагнули регулювати їхню діяльність, графік роботи, обмежити зростаючі звички людності до азартних ігор, «бранныхъ словъ» і неконтрольованого вживання продуктів винокуріння. Певну лікувально-виховну функцію виконували монастирі, які, однак, не завжди справлялися зі своїм призначенням.

Джерела та література

1. Словник української мови: у 11 т. - Т. 4. (І-М) [І. К. Білодід, А. А. Бурячок та ін.] - К. : Наук. думка, 1973. - 840 с.
2. Полное собрание законов Российской империи, с 1646 года [в 45 т.]. - СПб.: Тип. II Отд. Собственной Е.И. В. Канцелярии, 1830. - Т. XXII. - 1158 с.
3. Боплан, Гійом Левассер де. Опис України / Гіом Левассер де Боплан ; [пер. з фр., приміт. та передм. Я. І. Кравця]. - Львів: Каменяр, 1990. - 301 с.
4. Климентій Зіновійв. Вірші. Приповіді посполиті / Климентій Зіновійв. - Київ: «Наукова думка», 1971. - 391 с.
5. Швидько Г. К. Компут і ревізія Миргородського полку 1723 р. / Г. К. Швидько. - Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2004. - 335 с.
6. Джерела з історії Полтавського полку (середина XVII-XVIII ст.): [Текст] / упоряд. коментарі, вступ, стаття - Мокляк В.О.; Полтав. краєзнавч. музей. - Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. - Т. III: Компуту та ревізії Полтавського полку. Ревізія 1723 р. Ревізія 1726 р. - 768 с.
7. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАК України), ф. 57, оп. 2, спр. 520, 344 арк.
8. ЦДІАК України, ф. 57, оп. 2, спр. 252, 362 арк.
9. ЦДІАК України, ф. 57, оп. 2, спр. 526, 215 арк.
10. Лоха В. Етносоціальна структура міщан Переяслова за «Ревізькою книгою Переяславського полку 1726 р.», Генеральним (Румянцевським) описом Малоросії 1765-1769 рр.» та іншими джерелами / В. Лоха // Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей. - Переяслав-Хмельницький: 2014. - Вип. 34. - С. 10-19.
11. Місто Полтава в Румянцевському описі Малоросії 1765-1769 рр. / [упор., вступ. ст. і ком. Ю. Волошина]. - К.: Наш час, 2012. - 576 с.
12. Сидоренко О. Ф. Історична метрологія Лівобережної України XVIII ст. / О.Ф. Сидоренко. - Київ: «Наукова думка», 1975. - 160 с.
13. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. - К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. - Т. 1. - Електронний ресурс: http://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/10909-ghuralnyk.html#show_point
14. Словник української мови: у 11 т. - Т. 2. (Г-Ж) [І. К. Білодід, А. А. Бурячок та ін.] - К. : Наук. думка, 1971. - 550 с.
15. Словник української мови: у 11 т. - Т. 9. (П-С) [І. К. Білодід, А. А. Бурячок та ін.] - К. : Наук. думка, 1974. - 916 с.
16. Українські народні прислів'я та приказки / [упоряд. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут]. - К.: Держ. вид-во худ. літератури, 1963. - 792 с.
17. ЦДІАК України, ф. 2007, оп. 1, спр. 119, 9 арк.
18. Діанинъ А. Малороссийское духовенство во второй половине XVIII века (по пунктам малоросійського духовенства, представленнымъ въ екатерининскую комиссію для составленія новаго уложенія) / А. Діанинъ. - Київ: Тип. И.И. Горбунова, 1904. - 91 с.
19. Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповеданія Россійской имперіи. Царствование государыни императрицы Екатерины Второй. - Санктпетербургъ: Синодальная типографія, 1910. - Том I. 1762-1772 гг. - 803 с.
20. Статут Великого княжества Литовского 1588 года / Подг. О. Лицкевич. [Электрон. версія]. - Мн.: 2002-2003. - Режим доступа: <http://starbel.narod.ru/statut1588.htm>.
21. Гольцев В. Законодательство и нравы въ России XVIII века / В. Гольцев. - Москва: Типографія А.И. Мамонтова и К°, 1886. - 146 с.
22. ПСЗРИ. - Т. XII. - 960 с.
23. ПСЗРИ. - Т. XIII. - 960 с.
24. ПСЗРИ. - Т. XVI. - 1121 с.
25. ЦДІАК України, ф. 990, оп. 1, спр. 39, 93 арк; спр. 459, 55 арк.
26. ПСЗРИ. - Т. V. - 780 с.
27. ПСЗРИ. - Т. IX. - 1022 с.
28. ПСЗРИ. - Т. XII. - 960 с.
29. ПСЗРИ. - Т. XVII. - 1142 с.
30. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 11610, 8 арк.
31. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 16350, 3 арк.
32. ПСЗРИ. - Т. X. - 996 с.
33. Багалеі Д. Генеральная опись Малороссіи / Д. Багалеі // Кіевская Старина. - К: 1883. - № 11. - С. 402-432.
34. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 6663, 4 арк.
35. ПСЗРИ. - Т. XX. - 1034 с.
36. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-русскій край, снаряженной императорскимъ географическимъ обществомъ. Юго-западный отдѣлъ. Материалы и изслѣдованія, собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ. - Т. V. СПб., 1874.
37. Левицький О. Суд над матерями-злочинцями в давній Україні / О. Левицький. // Правник. Орган Українського Правничого Товариства в Києві. - К.: Ч. 2, 1918. - С. 8-14.

38. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу: історико-етнографічний нарис / О. М.Кравець. – К.: «Наукова думка», 1966. – 198 с.
39. ЦДТІАК України, ф. 990, оп. 1, спр. 1221, 5 арк.
40. ЦДТІАК України, ф. 990, оп. 1, спр. 1377, 26 арк.
41. ЦДТІАК України, ф. 51, оп. 1, спр. 1885, 31 арк.
42. Повчання [Володимира Мономаха за Лаврентіївським списком] Ізборник. – Електронний ресурс:<http://litopys.org.ua/pvlyar/yar09.htm>
43. ЦДТІАК України, ф. 990, оп. 1, спр. 575, 2 арк.
44. Державний архів Полтавської області, ф. 801, оп. 1, спр. 676, 2 арк.
45. ЦДТІАК України, ф. 990, оп. 1, спр. 611, 27 арк.
46. ЦДТІАК України, ф. 990, оп. 1, спр. 1421, 7 арк.
47. ЦДТІАК України, ф. 990, оп. 1, спр. 504, 13 арк.
48. ЦДТІАК України, ф. 990, оп. 1, спр. 749, 69 арк.
49. ЦДТІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 448, 3 арк.; спр. 449, 1 арк.; спр. 453, 2 арк.
50. ЦДТІАК України, ф. 990, оп. 1, спр. 1154, 3 арк.
51. Волошин Ю. Суперечки в «государевих описних малоросійських розкольніцьких слободах»: анатомія одного конфлікту XVIII ст. / Ю. Волошин. // Соціум. Альманах соціальної історії. – К.: 2007, Вип. 2. – С. 265-279.
52. Записка о усмотренных въ Малой Россіи недостаткахъ и неурядствахъ, о исправленіи которыхъ Малоросійской коллегіи трактовать должно // Авсеенко В. Г. Малороссія въ 1767 году. Эпизод изъ исторіи XVIII столетія. По неизвестнымъ источникамъ / В. Г. Авсеенко. – Кіевъ: Въ университетской типографіи, 1864. – С. 137-152.
53. Трегубов С. Религіозный бытъ русскихъ и состояніе духовенства въ XVIII в. по мемуарамъ иностранцевъ / С. Трегубов. – Кіевъ: Типографія Г.Т. Корчакъ-Новицкаго, 1884. – 207 с.
54. Маслійчук В. Девіантна поведінка жінки на Слобожанщині у 80-х – 90-х рр. XVIII ст. (за матеріалами повітових судів Харківського намісництва) / В. Маслійчук. // Соціум. Альманах соціальної історії. – К.: 2005, Вип. 5. – С. 197-207.
55. Россія. Полное географическое описаніе нашего отечества. Настольная и дорожная книга для русскихъ людей [Подъ ред. В.П. Семенова и В.И. Ламанскаго]. – Т. VII. – С.Петербургъ: Изд. А.Ф. Девріена, 1908. – 518 с.
56. ПСЗРИ. – Т. XI. – 991 с.